

УДК 376.36(091)

В. В. Тищенко, Є. Ю. Линдіна
vvtyshchenko@gmail.com
evgeniyalyndina@mail.ru

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ
КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З УДОСКОНАЛЕННЯ ШЛЯХІВ
ПОДОЛАННЯ ПЕРВИННОГО НЕДОРОЗВИТКУ
МОВЛЕННЯ, РОЗРОБЛЕНОЇ Є. Ф. СОБОТОВИЧ**

Tyshchenko V., Lyndina E. The general characteristics of the system of correctional work in improvement of ways of overcoming of primary underdevelopment worked out by E. Sobotovych / V.Tyshchenko, E. Lyndina // Actual problems of the correctional education: Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 292–303

Тищенко В. В., Линдіна Є. Ю. Загальна характеристика системи корекційної роботи з удосконалення шляхів подолання первинного недорозвитку мовлення, розробленої Є. Ф. Соботович. У статті розглянуто основні аспекти корекційної роботи з удосконалення шляхів подолання первинного недорозвитку мовлення, які були розроблені Є. Ф. Соботович. Проаналізовано та відстежено систему роботи науковця від поставлення завдань до досягнення результатів у дослідженні, яке стало ваговим внеском у логопедії. Узагальнено стан освітленості проблеми мовленнєвого недорозвитку на момент проведення корекційної роботи вченою. У статті описано типи та варіанти порушень оволодіння мовленнєвою діяльністю дітьми з первинним недорозвитком мовлення, виділені Є. Ф. Соботович, важливість яких полягає в удосконаленні корекційних методик. Відзначено деякі аспекти вивчення питання психічного розвитку дітей з різними формами алалії вченою. Описано програму фронтального

навчання, прилаштовану для корекції різних варіантів первинного мовленнєвого недорозвитку, яку розробила Є. Ф. Соботович. Позначено головну операцію, яку формувала науковець при всіх варіантах первинного мовленнєвого недорозвитку – виділення основних елементів мови та мовленнєвих одиниць. Висвітлено результати дослідження Є. Ф. Соботович, які не тільки розширили наукові уявлення про природу аномалій мовленнєвого розвитку, а й створили основу для подальших розробок диференційної системи корекційного навчання дітей з різними формами алалії та стали помітним внеском у розвитку логопедичної науки та практики в Україні.

Ключові слова: первинний недорозвиток мовлення, алалія, моторна алалія, апраксічні розлади, аграматизм, граматична система мови, Є. Ф. Соботович.

Тищенко В., Лындина Е. Ю. Общая характеристика системы коррекционной работы по усовершенствованию путей преодоления первичного недоразвития речи, разработанной Е. Ф. Соботович. В данной статье рассматриваются основные аспекты коррекционной работы по усовершенствованию путей преодоления первичного недоразвития речи, разработанной Е. Ф. Соботович. Прослеживается система работы ученой от поставленных задач до полученных ею результатов исследования, которое является весомым для логопедии. Обобщено положение освещенности проблемы речевого недоразвития на момент проведения коррекционного исследования. Значительное внимание уделено описанию типов и вариантов аграмматизма детей с первичным недоразвитием речи, выделенных Е. Ф. Соботович, важность которых заключается в усовершенствовании коррекционных методик. В статье затрагиваются аспекты изучения вопроса психологического развития детей с разными формами алалии. Описывается программа фронтального обучения, приспособленная к коррекции различных вариантов первичного речевого недоразвития, разработанная Е. Ф. Соботович. Обозначена главная операция, которую формировала ученая в своем исследовании при всех вариантах первичного недоразвития речи – вычленение основных элементов языка и речевых единиц. Излагаются выводы научного исследования Е. Ф. Соботович, которые расширяют представление о природе аномалий речевого развития, создают основу для разработки дифференциальной системы коррекционного обучения детей с различными формами алалии и, которые стали заметным вкладом в развитие логопедической науки и практики в Украине.

Ключевые слова: первичное недоразвитие речи, алалия, моторная алалия, апраксические расстройства, аграмматизм, грамматический строй языка, Е. Ф. Соботович.

Постановка проблеми. Аналіз наукової спадщини провідних вчених минулого, вивчення генезу розвитку наукової думки є запорукою пошуку та удосконалення наукової думки і у сучасних умовах. В логопедичній науці постать доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Євгенії Федорівни Соботович посідає чільне місце. Її наукові дослідження присвячені найскладнішим проблемам мовленнєвого розвитку, вирізняє оригінальність підходу, творчий пошук, використання мультидисциплінарних підходів.

Однією з таких проблем у науково-педагогічній спадщині Є. Ф. Соботович є оптимізація методів навчання дітей з первинним недорозвитком мовлення.

На основі аналізу літературних джерел, Є. Ф. Соботович визначила коло актуальних для свого часу питань, пов'язаних з вивченням мовленнєвого недорозвитку. Т. О. Власовою розроблене вчення про загальні та приватні закономірності прояву аномального розвитку та принципи їх аналізу. Воно мало велике значення для визначення науко-теоретичного підходу до проблеми мовленнєвого недорозвитку [2].

Концепція про загальні та своєрідні закономірності проявів окремих форм аномального розвитку стала основою для обґрунтування загального недорозвитку мовлення Р. Є. Левіною [2]. Це дало поштовх для розробки наукових основ шкільного навчання дітей з тяжким недорозвитком мовлення (Р. Є. Левіна, Г. А. Каше, Н. О. Нікашина, Г. В. Чиркіна, Л. Ф. Спірова та ін..) та визначити зміст фронтальних занять з дітьми дошкільного віку (Н. С. Жукова, О. М. Мастюкова, Т. Б. Філічева та ін..) [2;7]. Завдяки диференційному підходу в структурі дефекту була зроблена диференціація аномалій мовленнєвого розвитку. Виділено оптична алалія (Р. Є. Левіна) та різні варіанти моторної алалії (Н. М. Трауготт, В. К. Орфинська та ін.), а також затримки мовленнєвого розвитку (В. І. Балаєва, Н. С. Жукова, О. М. Мастюкова та ін.) [2;7]. Н. М. Трауготт, В. К. Орфинською, С. М. Шаховською та іншими вченими визначено корекційне навчання дітей при моторній алалії.

Розкриття цієї проблеми досягнуло немалих успіхів, але у процесі детального аналізу стану її освітленості в науковій літературі Є. Ф. Соботович з'ясувала, низку невивчених аспектів. Для удосконалення корекційних методик потрібна психолого-педагогічна диференціація дітей за якісно різноманітними типами їх мовленнєвого та психічного розвитку [7, с. 9]. На думку вченої, для розв'язання цього завдання треба вивчити природу первинного порушення мовлення та його зв'язок із інтелектуальним розвитком дитини.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд дослідження Є. Ф. Соботович, аналіз системи її роботи для відстеження вирішення поставлених нею завдань та досягнення результатів, які стали ваговим внеском у логопедію.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що до первинного недорозвитку мовлення відносяться стійкі порушення мовленнєвого розвитку у дітей з первинно збереженим інтелектом, нормальним слухом та передумовами на сенсомоторний розвиток.

Вивченню проявів, структури порушень, які є при первинному недорозвитку мовлення, присвячені дослідження Р. Є. Левіной, Г. І. Жаренкової, Л. Ф. Спірової та ін.. Ці вчені відмічають у дітей з первинним недорозвитком мовлення характерні особливості словника та складності засвоєння й використання граматичної системи мови [2].

Часто первинний недорозвиток мовлення ідентифікується з моторною алалією (В. К. Орфинська, Г. В. Гуровець). Так наприклад, Н. М. Трауготт, В. К. Орфинська, С. С. Ляпідевський та ін. до моторної алалії відносять розлади, які виражаються в порушенні мовних систем. Р. Беккер позначає алалією взагалі весь симптом загального недорозвитку мовлення. Є. Ф. Соботович вважає, що первинний недорозвиток при формуванні експресивного мовлення в цілому не підходить до жодної з форм моторної алалії [1;2;7]. Ще й трактування моторної алалії викликає дискусію серед вчених. Деякі вчені моторну алалію пов'язують з порушеннями проприоцептивного аналізу та суцесивного синтезу в межах мовленнєворухового аналізатора (Н. М. Трауготт). В інших працях можна зустріти, що моторна алалія пов'язана з розладами мовного рівня (В. К. Орфинська, О. М. Мастюкова та ін.). Однак, прояви цих порушень не розмежовані, структура та механізми не визначені.

Ще одним аспектом даної проблеми є питання про зв'язок порушень мовлення з інтелектуальним розвитком дитини. Р. Є. Левіна, В. К. Орфинська та ін. вважають, що у дітей з первинним недорозвитком мовлення інтелект страждає вторинно у зв'язку з тяжким мовленнєвим порушенням. Р. А. Белова-Давид, В. В. Ковальова, Є. М. Кириченко, Н. С. Жукова та ін. вказують на те, що дефекти мислення, наявні в моторних алаліків, не можна пояснити лише системним недорозвиненням мови. Н. М. Трауготт, С. С. Ляпідевський, Л. В. Мелехова зазначають, що більшість дітей з моторною алалією не є олігофренами, незважаючи на те, що в них спостерігаються такі особливості інтелекту, як примітивізм, конкретність мислення тощо [3; 7, с.80]. Є також думки, що вторинно порушується психічний розвиток дитини. Практика ж показує що не дивлячись на збереження невербального інтелекту рівень навчання дітей із первинним недорозвитком мовлення знижено.

Найбільш характерною особливістю дітей з моторною алалією є стійкий аграматизм, який важко піддається корекції. Не дивлячись на велику кількість робіт, які присвячені цьому порушенню, праць, що спрямовані на вивчення динаміки формування граматичної системи мови у таких дітей та аналізу структури аграматизму, практично немає.

Виникають питання: з якої причини виникає зниження рівня навчання, яку роль при цьому відіграють суб'єктивні фактори, а саме,

індивідуальні властивості особистості дитини та особливості їх мовлення та адекватність методів навчання, «зона найближчого розвитку» при оптимізації їх навчання.

Є. Ф. Соботович вважала, що всі ці питання потрібно вирішувати комплексно, при цьому велику увагу приділити дослідженню аграматизмів у зв'язку з тим, що засвоєння граматичної системи мови найбільш тісно пов'язано з розвитком абстрактного мислення дитини, що відображує закономірності оволодіння нею мовленнєвою діяльністю [2;7].

У зв'язку зі цим Є. Ф. Соботович намагається: вивчити та розмежувати структуру порушень засвоєння мовленнєвої діяльності та психічного розвитку, які спричинені первинним інтелектуальним порушенням; віддиференціювати різні варіанти первинного мовленнєвого порушення та систематизувати їх для подальшого удосконалення методів діагностики та навчання дітей; виявити можливості мовленнєвої та психічної реабілітації дітей з первинним недорозвитком мовлення та шляхи її оптимізації.

Для вирішення цих завдань Є. Ф. Соботович проводиться експериментальне дослідження, у якому беруть участь 142 дитини (5-9 років). До основної експериментальної групи ввійшли діти (80 чол.), які страждають моторною алалією. До порівняльної групи ввійшли діти з типовими формами олігофренії та затримкою психічного розвитку різного генезу [2;4;7].

Вивчення аномалій мовленнєвого розвитку та подальшого удосконалення шляхів їх подолання проводилось вченою з урахуванням загальних проявів недорозвитку мовлення та їх різних механізмів. Основою диференціації цих механізмів стало вчення про структуру мовленнєвої діяльності, яке розвивається М. І. Жинкіним, О. О. Леонтьєвим, О. Р. Лурією, О. М. Винарською та їх школами.

На цій основі Є. Ф. Соботович була синтезована модель оволодіння дитиною мовленням. В основу цієї моделі покладено теоретичний аналіз лінгвістичних та психологічних закономірностей оволодіння дитиною мовою з позиції психолінгвістичного та нейропсихологічного вчення про структуру мовленнєвої діяльності [2]. Були виокремлені три рівні організації мовленнєвої функції, які забезпечують оволодіння різними ланками мовленнєвої діяльності: елементарний сенсомоторний, гностико-праксичний та мовний. Гностико-праксичний рівень забезпечує засвоєння операцій розпізнавання слів та їх елементів за акустичними ознаками. Мовний рівень забезпечує засвоєння мови як символічної системи та її використання для комунікації. Для цього дитина повинна оволодіти специфічними мовними, граматичними знаннями на практичному рівні, тобто оволодіти зовнішньою знаковою стороною мови, способами їх поєднання та користування.

Використання засвоєної мови для спілкування припускає практичне оволодіння діями, що пов'язані з формуванням мовних та

гностико-праксичних програм висловлювання та процесом оперування мовними знаками.

У своєму дослідженні Є. Ф. Соботович припускає, що при мовленнєвому недорозвитку різного генезу склад та рівень порушених операцій, які забезпечують засвоєння різних ланок мовленнєвої діяльності, будуть мати різноманітний характер. Це все зумовить неоднорідну структуру дефекту, безпосередньо аграматизму. Своє дослідження науковець поділила на 4 етапи:

1. Загальне психолого-педагогічне та логопедичне обстеження дітей для виявлення рівня їх мовленнєвого та психічного розвитку.

2. Дослідження парадигматичної та синтагматичної структури імпресивного та експресивного мовлення.

3. Аналіз експериментального матеріалу з урахуванням психолінгвістичної та нейропсихологічної структури завдань, що виконували діти. Визначення ступеня сформованості мовленнєвої діяльності в цілому та окремих її ланок.

4. Розробка змісту експериментального навчання [2;7].

У ході виконання дослідження Є. Ф. Соботович на матеріалі аналізу аграматизма визначила та розмежувала психологічні механізми, структуру та рівні порушення засвоєння мовленнєвої діяльності, специфічні прояви мовленнєвої недостатності, парціальні порушення при олігофренії та ЗПР. На цій основі розроблена їх диференціація та класифікація.

За результатами дослідження Є. Ф. Соботович робить висновок, що олігофренія відображується на формуванні всіх ланок та рівнях організації мовленнєвої функції. Вона викликає порушення засвоєння мовних знаків різної складності. У результаті чого у дітей відмічається множинний смисловий імпресивний аграматизм. Також діти з олігофренією та ЗПР не використовують або неправильно використовують засвоєнні граматичні елементи у процесі розуміння та побудови мовлення. Це пов'язано з недостатністю мовленнєвих дій, тобто з несформованістю деяких складних операцій, зі складністю утримати мовленнєвими механізмами сукупності складних операцій, які здійснюються при розумінні та породженні мовлення [2;7].

Зовсім інший характер мали порушення мовлення у дітей із моторною алалією (первинним недорозвитком мовлення). Парціальна недостатність мовленнєвої функції викликає головним чином порушення засвоєння та використання мовних знаків при достатньому їх розумінні. Це виявляється у в тривалій відсутності основних елементів мови, а потім у неправильному їх використанні, навіть в умовах спеціального навчання. На основі аналізу аграматизмів у таких дітей Є. Ф. Соботович виокремила два типи та п'ять варіантів цього порушення [2;7].

У дітей з I типом порушення були парадигматичні помилки, тривала відсутність форм слів при можливості відтворення їх артикуляційних кореляторів, порушення у формуванні граматичних

морфологічних стереотипів: тривале використання нульових форм, неупорядковане використання морфем, їх заміни, розуміючи їх значення на рівні імпресивного мовлення, неможливість знаходження вірного закінчення в словах, нестійкість морфологічного складу слова за його граматичними перетвореннями. Діти складно оволодівають операцією практичного виокремлення мовних знаків та мовними нормами їх використання. Це вказує на порушення у встановленні зв'язків між формальною стороною мовних знаків та їх значенням.

У деяких дітей з цим типом порушення спостерігалось патологічне формування стереотипів на синтагматичному рівні: складності в об'єднанні слів в реченні, оперування словесним складом речення. Звідси й бідність синтаксичних конструкцій, малий обсяг речення, неможливість синтаксичних перетворень. Таким чином, характер порушень говорить про недостатність мовного рівня мовленнєвої функції у дітей та про дефекти засвоєння, організації мовних знаків та оперування ними.

Зазначені мовні порушення Є. Ф. Соботович позначає як власне «алалія». Було виокремлено два її варіанта – парадигматична алалія та синтагматична алалія, які розрізняються за характером порушених операцій мовного рівня [2;7].

До мовних розладів вчена відносить й первинну затримку мовленнєвого розвитку, яку називає пара-алалією [2]. При ній всі вказані вище операції не порушувались, а тільки затримувались в розвитку, що забезпечувало якісно та кількісно іншу динаміку розвитку їх мовлення. Пара-алалія була віддиференційована від вторинних відхилень мовленнєвого розвитку, спричинених первинною затримкою психічного розвитку у зв'язку з різними психологічними механізмами.

До II типу порушень первинного недорозвитку мовлення були віднесені відхилення, спричинені кінетичною та кінестетичною апраксіями. Вони мають схожість в характеристиці з порушеннями I типу: тривала відсутність мовлення, порушення складової та звукової структури слова, морфологічну несформованість слів, використання нульових закінчень. Спостерігаючи за дітьми цього типу, Є. Ф. Соботович дійшла висновку, що діти с апраксічними розладами швидше та легше оволодівають граматичними елементами й структурами мови. Однак, використовувати граматичні елементи в мовленні заважають порушення кінетичної та кінестетичної схеми слова.

Таким чином, у дітей з II типом мовленнєвої недостатності порушувався гностико-праксічний рівень мовленнєвої функції, що виявлялось у дефектах формування гностико-праксічних навичок та реалізації мовних знаків. Термін моторна алалія, який використовується для позначення цих порушень відображає їх суть [1;2;5]. Разом з цим, на відміну від попередніх форм алалії порушення мовленнєвого розвитку при кінетичній та кінестетичній апраксіях доцільніше називати «кінетичною та кінестетичною алаліями» [2;7].

Визначення механізмів цих порушень є важливим для уточнення змісту та спеціального навчання дітей.

Велике значення мало й вивчення питання психічного розвитку дітей з різними формами алалії. Є. Ф. Соботович була визначена структура затримки психічного розвитку за такими фактами: уповільнені темпи формування основних психічних функцій, зниження вербального інтелекту, специфічні особливості отримання дітьми знань. Нею відмічаються складності не тільки у формуванні мовної діяльності, а й при інших видах символічної діяльності, своєрідні особливості оволодіння грамотою, відсутність ініціативи та самостійності в різних видах навчальної діяльності. Були зафіксовані випадки підвищеної психічної виснаженості та порушення довільної уваги [2;6].

Залежно від міри вираженості і комбінації цих порушень визначався рівень психічного розвитку дітей та їх навчання. Перераховані відхилення визначали своєрідну диспропорційність психічного розвитку дітей. Є. Ф. Соботович зазначає, що ця диспропорція виявлялась у невідповідності рівнів розвитку вербального та невербального інтелекту, невербального інтелекту та мовлення, а також у диспропорційному розвитку всіх сторін імпресивного та експресивного мовлення, що не є характерним для дітей із олігофренією [2]. Значне місце в генезі цих порушень посідає глибока мовленнєва неповноцінність. Не виявилось прямої кореляції між рівнями мовленнєвого та психічного розвитку. Тому Є. Ф. Соботович вважає, що мовленнєвий дефект не єдиний чинник, що визначає затримку психічного розвитку дітей, а отже тяжкий парціальний недорозвиток мовлення рідко є ізольованим порушенням та супроводжується цілою низкою інших відхилень. [2;7].

Для виявлення можливості підвищення якості психічної та мовленнєвої реабілітації дітей за рахунок оптимізації педагогічного процесу та визначення її практичних шляхів Є. Ф. Соботович провела експериментальне дослідження, яке було побудоване з урахуванням виявлених особливостей мовленнєвого та психічного розвитку.

Експериментальне навчання проводилось у трьох різних групах (діти середньої та старшої групи мовленнєвого дошкільного закладу та підготовчого класу мовленнєвої школи). Вченою була розроблена програма фронтального навчання, прилаштована для корекції різних варіантів первинного мовленнєвого недорозвитку. При розробці змісту занять враховувалися різні механізми дефектів: порушення засвоєння мовних знаків, норм їх використання та поєднання при розладах мовного рівня, а також порушення співвідношення цих знаків зі складними руховими координаціями при апраксихних формах мовленнєвого недорозвитку [2].

Головною операцією, яку формувала Є. Ф. Соботович при всіх варіантах первинного мовленнєвого недорозвитку, була операція виділення основних елементів мови та мовленнєвих одиниць [2;7]. Виділення складів та морфем давало поштовх для розвитку мовлення

при всіх варіантах порушення. Є. Ф. Соботович формує операцію виділення мовних знаків на цій основі спостереження за правилами використання їх використання, мовних знаків – при алалії; спостереження за співвідношенням мовних знаків з артикулемами – при апраксихних розладах. При цьому вченою враховувалось: рівень практичного та свідомого оволодіння формальними елементами мови; засвоєння форми мовленнєвої діяльності; можливості використання різного роду компенсаторних засобів, які полегшують виділення формально-граматичних елементів мови; рівень психічного розвитку дітей, які беруть участь в експерименті.

Роботу над формуванням уміння виділяти основні елементи мови та мовленнєвих одиниць, Є. Ф. Соботович поділила на декілька етапів [2;5;7].

На першому етапі проводилась робота з виділення основних елементів мови в процесі сприйняття мовлення (на підсвідомому рівні). Це досягалось такими засобами: активною діяльністю дитини з мовою – необхідністю розрізняти близькі та протилежні за значенням словоформи, речення, які відрізняються граматичним оформленням; фіксація уваги дитини на формальних елементах мови з опорою на сприйняття складової структури, артикуляцію та багаторазове повторення цих дій на обмеженому лексичному та граматичному матеріалі.

Ця робота сприяла формуванню вище зазначеної операції та засвоєнню мовного матеріалу, який входив в активний словник дитини.

На цій основі при алалії формувалася навичка самостійного використання засвоєних елементів у власному мовленні. При цьому основна увага приділялась формуванню процесу оперування засвоєними мовними знаками послідовно на кожному етапі граматичного оформлення висловлювання (при алалії). При апраксихних розладах формувались та закріплювались рухові стереотипи слів та їх складів.

На другому етапі формувалась операція виділення складів, фонем, морфем на свідомому рівні. Для цього використовувались попередньо сформовані додаткові сенсорні ознаки, що реалізують артикуляційні фонemi – кінестетичні відчуття з мовленнєворухового аналізатора. При цьому використовувався лексичний та граматичний матеріал з першого етапу [2;7].

У процесі діяльності виділення складів, фонем, морфем з опорою на вказані сенсорні ознаки розширювався словник дітей, так як це сприяло корекції порушених уявлень про звукову, складову, морфологічну структури слів. Виділення з тексту речень, аналіз їх невербального складу сприяло закріпленню граматичних стереотипів при мовних формах порушення та навичок граматичного оформлення мовлення – при апраксихних розладах [2;7].

Завдяки співвідношенню морфем, фонем, складів з графічним зображенням діти, які брали участь в експерименті, швидше оволодівали грамотою та читанням.

На третьому етапі сформовані знання і навички закріплювались у процесі читання спеціально підбраного та організованого матеріалу. При цьому передусім використовувався вже знайомий лексичний та граматичний матеріал з попередніх етапів [2;7].

Висновки. Запропонована Є. Ф. Соботович, система роботи представляє собою чітко структуровану, диференційовану щодо механізмів граматичних помилок оригінальну систему, яка репрезентована, послідовним циклом вправ з поетапним відпрацюванням та поступовим ускладненням дій дитини з постійним набором мовних та мовленнєвих одиниць.

Відпрацьовуючи вказані вище операції, враховуючи особливості формування рухових та мовних стереотипів при різних формах алалій, дії дитини на кожному етапі ускладнювались, що сприяло подоланню найбільш сталих проявів дефекту.

Результати дослідження Є. Ф. Соботович розширюють наукові уявлення про природу аномалій мовленнєвого розвитку та створили основу для подальших розробок диференційної системи корекційного навчання дітей з різними формами алалій.

Список використаних джерел

- 1. Соботович Е. Ф.** К вопросу о дифференциальной диагностике моторной алалии и олигофрении / Е. Ф. Соботович // Нервно- психические и речевые нарушения: сб. научн. трудов. – Л., 1982. – С.102-111.
- 2. Соботович Е. Ф.** Психолого-педагогические основы коррекции нарушений формирования грамматического строя речи у детей: дис. ...доктора пед.наук :13.00.03 / оботович Евгения Федоровна. – К., 1983. – 455 с.
- 3. Соботович Е. Ф.** Психологические механизмы, структура и формы первичных нарушений речевого развития / Е. Ф. Соботович // Недоразвитие и потеря речи и вопросы теории и практики. – М., 1985. – С. 3-13.
- 4. Соботович Е. Ф.** Сравнительная характеристика психологического развития детей с моторной алалией и детей с олигофренией / Е. Ф. Соботович // Дифференциальная диагностика нарушений речи и поведения у аномальных детей. – Л. 1989. – С. 14-25.
- 5. Соботович Е. Ф.** Диференційна діагностика порушень мовленнєвого розвитку у дітей дошкільного віку / Е.Ф.Соботович // Діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями в системі корекційного навчання і виховання: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер., 27-28 трав.1997 р.. – К.: 1997. – С. 48-50.
- 6. Соботович Е. Ф.** Про деякі особливості психічного і мовного розвитку дітей з моторною алалією. Особливості психічного і мовленнєвого розвитку у дітей із моторною алалією / Є. Ф. Соботович, М. В. Рождественська // Питання дефектології. – 1975. – Вип. 10. – С. 80-86.
- 7. Соботович Е. Ф.** Психолого-педагогические основы коррекции нарушений формирования грамматического строя речи у детей : автореф. дис. доктора пед наук / Соботович Е. Ф.; Научно- исследовательский институт по дефектологии АПН СССР. – М., 1984. –

49 с. **8. Собо́тович Е. Ф., Тищенко В. В.** Засвоєння розумово відсталими дошкільниками граматичних категорій та абстрактного лексико-граматичного значення слова / Є. Ф. Собо́тович, В. В. Тищенко // Дефектологія. – 1998. – № 3. – С. 2-5.

Spysok vykorystanyh dzerel

1. Sobotovich E. F. К вопросу о дифференциальной диагностике моторной алалии и олигофрении / E. F. Sobotovich // Nervno-psihicheskie i rechevye narusheniya: sb. nauchn. trudov. – L., 1982. – S.102-111. **2. Sobotovich E. F.** Psihologo-pedagogicheskie osnovy korrektsii narushenij formirovaniya grammaticheskogo stroja rechi u detej: dis. ...doktora ped.nauk :13.00.03 / Sobotovich Evgenija Fedorovna. – K., 1983. – 455 s. **3. Sobotovich E. F.** Psihologicheskie mehanizmy, struktura i formy pervichnyh narushenij rechevogo razvitija / E. F. Sobotovich // Nedorazvitie i poterja rechi i voprosy teorii i praktiki. – M., 1985. – S. 3-13. **4. Sobotovich E. F.** Sravnitel'naja harakteristika psihologicheskogo razvitija detej s motornoj alaliej i detej s oligofreniej / E. F. Sobotovich // Differencial'naja diagnostika narushenij rechi i povedenija u anomal'nyh detej. – L. 1989. – S. 14-25. **5. Sobotovich E. F.** Diferencijna diagnostika porushen' movlenneвого rozvitku u ditej doskil'nogo viku / E. F. Sobotovich // Diti z obmezhenimi fizichnimi ta rozumovimi mozhlivostjami v sistemi korektsijnogo navchannja i vihovannja: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konfer., 27-28 trav.1997 r.. – K.: 1997. – S. 48-50. **6. Sobotovich E. F.** Pro dejaki osoblivosti psihichnogo i movnogo rozvitku ditej z motornoju alalieju. Osoblivosti psihichnogo i movlenneвого rozvitku u ditej iz motornoju alalieju / E. F. Sobotovich, M. V. Rozhdestvens'ka // Pitannja defektologii. – 1975. – Vip. 10. – S. 80-86. **7. Sobotovich E. F.** Psihologo-pedagogicheskie osnovy korrektsii narushenij formirovaniya grammaticheskogo stroja rechi u detej : avtoref. dis. doktora ped nauk / Sobotovich E. F.; Nauchno-issledovatel'skij institut po defektologii APN SSSR. – M., 1984. – 49 s. **8. Sobotovych E. F., Tyshhenko V. V.** Zasvoyennya rozumovo vidstalymy doskil'nykamy hramatychnyx katehorij ta abstraktnoho leksyko-hramatychnoho znachennya slova / E. F. Sobotovych, V. V. Tyshhenko // Defektolohiya. – 1998. – № 3. – S. 2-5.

Tyshchenko V., Lyndina E. The general characteristics of the system of correctional work in improvement of ways of overcoming of primary underdevelopment worked out by E. Sobotovych. In the article there is given the general aspects of E. Sobotovych researching about psychological and pedagogical ways of correction of violations of speech grammar building at children. In the work there is characterized the state of the problem of speech underdevelopment during holding the research work. The necessity of psychological and pedagogical differentiation of children according to quality different types of their speech and psychological development for improvement of correctional methods is opened. We can see the solving of the tasks which put the scientist. They are: study the nature of primary speech violation and its connection with intellectual child's

development. The types of violations of mastering the speech activity by children with primary underdevelopment of speech defined by E. Sobotovych have been characterized. Thanks to the principle of classification of anomalies of speech development by E. Sobotovych there have been defined five forms of anomalies of speech development. In the article there have been described the main aspects of experimental research which has been build with accounting the peculiarities of speech and psychological development, for defining the possibilities of improving the psychological and speech rehabilitation of children on account of optimization of pedagogical process and defining its practical ways. The author of the article characterizes the program of frontal study for correction of different variants of primary speech underdevelopment which consists of three stages.

Key words: primary speech violation, alalia, motor alalia, agramatism, grammar speech system, mental retardation, E. Sobotovych.

Авторський внесок: Тищенко В. В. – 50%, Линдіна Є. Ю. – 50%
Отримано 17.02.2015 р.